

JAZYK A LITERATURA, LINGVISTIKA A LITERÁRNÍ VĚDA: OBNOVA ZTRACENÉ JEDNOTY?

Ivo Pospíšil (Brno)

Abstrakt:

Autor přítomné studie věnované jubileu významného lingvisty Romana Mrázka analyzuje tradice filologické jednoty v minulosti i několik současných pokusů o „novou filologii“ ze strany literární vědy a lingvistiky na knize A. Korabljova a na lingvistických sbornících a studiích.

Klíčová slova: filologie, filologická jednota, „nová filologie“ v literární vědě a lingvistice

Language and Literature, Linguistics and Literary Criticism: the ReConstitution of the Lost Unity?

Abstract:

The author of the present study devoted to the jubilee of the significant linguist Roman Mrázek analyzes the traditions of the philological unity in the past as well as several contemporary attempts at “new philology” from the sphere of literary criticism and linguistics linked with a book by A. Korablev and by several linguistic volumes and studies.

Key words: philology, philological unity, “new philology” in literary criticism and linguistics

Prof. Roman Mrázek byl sice především lingvista, ale víme, že byl ve své době jedním z mála lingvistů, kteří se snažili alespoň kontaktovat zaniklou filologickou jednotu: jazyk chápal jako realizační pole literárních manifestací a sám člověk múzický, pianista a vášnivý čtenář vyznal se velmi dobře v literatuře jako takové a v ruském písemnictví zvláště. Vzpomínám si, jak na ruském textu Internacionály s ironií a lehkou švejkovskou potměšilostí jemu vlastní jako by naplňoval tehdy příkazovaný ideový záměr, nicméně ukázal na tomto mírně archaizovaném textu jako v kapce vody ruskou morfologii, lexikum, syntax i historickou mluvnicí. Známé jsou jeho netuctové úvahy o „ruství“ (podle vzoru „češství“), láska k N. S. Leskovovi, kde jsme se ovšem shodli, reflexe o Slově o pluku Igorově, které oficiálně považoval za středověký text, ale v osobních rozhovorech častěji uváděl argumenty jeho středověkost zpochybňující (a tím i některé dnešní názory), i když plně respektoval svého milovaného jmenovce Romana Jakobsona. Jeho spíše živelné udržování filologické jednoty vyplývající z prostého faktu, že z jazyka vznikají texty a bez nich by nebyl ani jazyk, ani jeho vývoj, popírají

koncepce jakési „exaktnosti“ jazykovědy oproti „nepřesnosti“ vědy literární, a předjímají tak dnešní racionální úsilí o „novou filologii“, nikoli už o její jednotu, ale o celek, který vnitřně komunikuje.¹

Filologie jako „láska ke slovu, jazyku“ představuje komplex zkoumání jazyka a jeho produktů, tj. literatury v širokém i úzkém slova smyslu. Dnes se filologie často chápe zúženě jako zkoumání jazyka, tedy vlastně spíše jako lingvistika, nebo také jako něco, co se týká starší vývojové fáze jazyka a literatury, tedy v případě našich literatur jde o středověk (takto je orientován i český časopis nesoucí tradiční název *Listy filologické*; termín „filologické“ a jistě i archaický postpoziciční slovosled znamená „orientovaný na starší vývojové fáze jazyka a literatury“), ale v minulosti tomu tak nebylo; jazyk a literatura tvořily v těchto zkoumáních vždy jeden celek: takto chápali filologii jak Josef Dobrovský, tak P. J. Šafařík ve svém německy psaném spise, v jehož názvu je vlastně komplexnost filologie již obsažena (*Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*).

Od podzimu 1819 je Šafařík profesorem a pak i ředitelem pravoslavného gymnázia v Novém Sadě v Srbsku. Ve 20. letech 19. století tu vydává časopis *Srbski letopis* a je u zřízení Matice srbské. Zde také píše již zmíněnou proslulou knihu (1826), zakládající dílo srovnávací slovanské literární komparistiky, z něhož – zdá se – vydatně čerpal Adam Mickiewicz ve svých přednáškách na Collège de France, které jsou podle našeho soudu ne zcela po právu pokládány za počátky slovanské komparistiky. Freiburský profesor a český slavista Antonín Měšťan (zemřel 2004) prokázal Šafaříkovu prioritu – jeho handicapem byla němčina, již bylo dílo napsáno – ta byla omezena – stejně jako dnes – na střední Evropu (das Mitteleuropa), zatímco Mickiewiczova francouzština mu otevřela cestu do celého tehdejšího vědeckého světa. Toto dílo bylo však jen počátkem Šafaříka-slavisty, i když na něm vlastně pracoval po celý život a přepracovával je: posmrtně vyšla část *Geschichte der südslawischen Literatur* (1864). Ostatně jeho již zmíněné klíčové komparatistické dílo, jímž se stal zakladatelem tradice srovnávací slovanské literární vědy, je na titulní straně uvedeno jménem *Paul Joseph Schaffarik, doctor der Philosophie, professor am Gymnasium in Neusatz, der Philologischen Gesellschaft in Jena Mitglied* – vydáno bylo jako součást císařsko-královských spisů.

Základním pojetím, jímž v *Dějinách slovanské řeči a literatury*² Šafařík pokračuje v koncepci Josefa Dobrovského, je areálový pohled, tj. komplexně

¹ Viz naše články *Lingvista a ruská literatura*. *Opera Slavica* 1992, 2, s. 5–8. Slovo o pluku Igorově v kontextu současných významů: Keenanova hypotéza a její souvislosti (K pokusu o „nové řešení“ dávného problému původu *Slova o pluku Igorově*). Památce prof. Romana Mrázka. *Slavica Slovaca*, roč. 42, 2007, č. 1, s. 37–48. ISSN 0037-6787.

² Viz Pavel Jozef Šafařík: *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Fotomechanischer Neudruck mit einem Vorwort von Prof. Dr. Jan Petr,

územní pojetí slovanské filologie. V úvodu (Einleitung) najdeme prostorově ukotvený výklad o původu Slovanů (Abstammung, Wohnsitze u. Thaten der alten Slawen, Religion und Sitten, Cultur u. Sprache der alten Slawen, Slawischer Volksstamm im dritten Jahrzehnt des XIX Jahrhundert. Character und Cultur der Slawen im Allgemeinen, Schicksale und Zustand der slawischen Literatur im Allgemeinen. Uebersicht einiger Beförderungsmittel der Literatur unter den Slawen). Je to především obecné pojetí Slovanů a slavistiky, kulturně historický půdorys, který determinuje další výklad. První díl (Erster Theil) logicky začíná kapitolou Südöstliche Slawen: bere tedy Šafárik jižní Slovanů mluvící jazykem, který se stal základem prvního slovanského spisovného jazyka – staroslověnštiny –, a východní Slovanů, kteří tento jazyk, především v podobě ruštiny převzali do systému psané i mluvené řeči jako syntézu východoslovanského a jihoslovanského jazyka. Má to svou logiku. Jestliže první kapitola je věnována staroslověnštině a její literatuře, hned druhý pododdíl se týká ruské řeči a literatury. Pod pojmem ruský (což původně bylo ugrofinské označení vikingů, varjagů, Normanů či Skandinávců obecně) rozumí Šafárik Velkorusy, Malorusy (Ukrajince) a Bělorusy a jazykově mluví o „russische oder grossrussische, kleinrussische a weissrussische Mundart“. Literaturu vidí jako kompaktní a není divu, že jeho líčení staršího vývojového období je dosti chudé, když si uvědomíme, že vše vlastně bylo objevováno a interpretováno až v průběhu 19. století a skloubeno v jeden umělecký celek až v století následujícím (vše vlastně začíná Petrem Velikým a končí Karamzinem a literaturou za vlády Alexandra I.). Pak následuje pojednání o jazyce a literatuře Slovanů- či Slavosrbů řeckého ritu (obřadu), pak totéž u katolických Slavosrbů (Dalmatinců, Bosňanů, Slavonců) a Chorvatů, další oddíl pak u Windů čili dnešních Slovinců. Druhý díl (zweiter Theil) je věnován severozápadním Slovanům, (nordwestliche Slawen), tedy Čechům, Slovákům, Polákům a Lužickým Srbům z obou Lužic (Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur, Geschichte der Sprache und Literatur der Slowaken, Geschichte der polnischen Sprache und Literatur a Geschichte der Sprache und Literatur der Sorben oder Wenden in den Lausitzen).

Zajímavé jsou proporce a význam, který je jednotlivým „slovanským nářečím“ připisován: zcela zřetelně je dominantní ruská a česká literatura; to má v první třetině 19. století ještě svou logiku, definitivně se to mění v 19. století ve

---

CSc., Prag. Nach einem Exemplar der Sächsischen Landesbibliothek Dresden, das uns freundlicherweise für den Neudruck zur Verfügung gestellt wurde. Das Vorwort wurde aus dem Tschechischen übersetzt von Paul Völkel. VEB Domowina-Verlag, Bautzen 1983. Slovenský překlad: Dejiny slovanského jazyka a literatury všetkých nářečí. Vydavateľstvo SAV, Bratislava 1963. Vedecký redaktor Karol Rosenbaum, recenzenti Andrej Mráz, Oldřich Králík. Z nemeckého originálu Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, Budín 1826, preložili, edične pripravili a poznámky napísali Valéria Betáková a Rudolf Beták. Úvodnú štúdiu napísal Karol Rosenbaum.

prospěch polské literatury: tradice české literatury přece jen sahají až do období románského a vrcholu dosahují v gotice Smilovy školy: ani česká renesanční a hlavně humanistická literatura není zanedbatelná, zejména ve spojení s významem Prahy jako královského a císařského sídla celoevropského významu (Karel IV., husitské války, Jiří z Poděbrad, Jagellovci, Rudolf II.).

Ještě si je nutno uvědomit, jak Šafařík užívá jednotlivé pojmy, resp. termíny: českou literaturu nazývá „böhmische Literatur“, což je označení především zemské a znamená prostě literaturu psanou v zemích Koruny české, spíše však jen v Čechách, i když myslí zjevně především literaturu psanou skutečně česky, tedy slovanským jazykem. Podobně píše nikoli o slovenské literatuře, ale o řeči a literatuře Slováků, což má také podobný nadjazykový ráz: kromě slovanského jazyka tu byla především latina a později – jako v zemích Koruny české – němčina a ještě mnohem později (de facto výrazněji od 18. století) v horních Uhrách, tedy na dnešním území slovenském, maďarština. Pojem „böhmisch“ je však poněkud sporný: jelikož slovo „tschechisch“ je poměrně nové a začalo se užívat via facti až po roce 1918, bylo slovo „böhmisch“ užíváno skutečně pro češtinu jako západoslovanský jazyk (angl. Bohemian; franc. jsou „les Bohemians“ cikáni, tedy dnešní Romové – zjevně podle země, ze které do Francie přicházeli). Nejde zdaleka o hru se slovy: ta jsou klíčová pro pochopení významů dnes zastřených nebo znejasněných.

Jasnější pohled poskytne Šafaříkovo rozdělení jazyků, tedy „nářečí“ (Mundarten): na počátku stojí staroslověnština jako v podstatě umělý nebo uměle dotvořený jazyk založený na bázi jihoslovanské, resp. egejsko-makedonské či egejsko-bulharské – na rozdíl od obou dnešních moderních jazyků jde však o jazyk syntetický, nikoli analytický. Pak následuje ruština sestávající se z velkoruštiny, maloruštiny a běloruštiny, pak srbština, kam patří bulharština, sama srbština, dalmatština a bosenština, pak chorvatština a nakonec slovinština (slowenisch) neboli vindština (windisch). To vše jsou jazyky jihovýchodní. Ze severozápadních to jsou čeština skládající se z češtiny a moravštiny (není to omyl, neboť k připojení moravského národa moravského jazyka k českému národu a českému jazyku došlo pod tlakem národního obrození a česko-německého nacionalismu teprve v průběhu 19. století – změnu fixují *Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě* – v nových vydáních se jména země vynechávají – důvod raději neznám – Šafaříkova nejbližšího přítele a podporovatele, rodem Moravana Františka Palackého), slovenština, srbština (sorbisch) v Lužici horní a srbština v Lužici dolní (u Šafaříka Ober Lausitz, Nieder Lausitz), starém to území Českého státu, polština sestávající se z velkopolštiny, malopolštiny, slezštiny a dalších nářečí. To je dělení víceméně odpovídající stavu z počátku 19. století: je tu ještě mnoho přechodových jazykových, kulturních a mentálních pásem, kontury dnešních slovanských jazyků, resp. slovanských jazyků národních států nejsou zdaleka tak ostré. Jako příklad může sloužit fakt, že Češi a Slováci

v podstatě do 30. let 19. století a někdy i déle nepotřebovali pro čtení polské literatury žádné překlady a také se mnoho nepřekládalo, četlo se v originále asi tak, jak dnešní Slovák čte česky nebo Čech slovensky. V podstatě průměrně vzdělaný Čech či Slovák ostatně v té době četl s porozuměním ve všech slovanských jazycích. Dále uvidíme, že tyto jakoby staromódní způsoby a představy se nám dnes zase vracejí podávané však jiným jazykem a v jiném diskursu.

Jít ad fontes neznamena jen zopakování, ale hlavně nové přečtení Šafaříka jako slavisty a jeho nahlížení z dnešního zorného úhlu. Důvody, pro něž je Šafařík/Šafárik jedním ze dvou či tří zakládajících světových slavistů, spočívá jednak v uceleném vidění slovanské filologie jako syntézy jazyka a literatury, tedy lingvistiky a literární vědy, resp. dalších disciplín včetně folkloristiky, etnologie a etnografie, samozřejmě historiografie a politiky, resp. státovědy či dnešní politologie, jednak v samozřejmosti srovnávacího přístupu, jímž se vlastně budovaly základy srovnávací slavistiky, na niž pak navázali další, zejména Bratislavan, Brňan a Pražan Frank Wollman jednak v *Slovesnosti Slovanů* (1928, něm. překlad Die Literatur der Slawen, Peter Lang, 2003, eds: Reinhard Ibler, Ivo Pospíšil, nová reedice Brno 2012, eds: Ivo Pospíšil, Miloš Zelenka), jednak v metodologicky pojaté studii *K metodologii srovnávací slovesnosti slovanské* (Brno 1936). Na rozdíl od Šafaříka budoval toto srovnávání a tuto slovanskou celistvost na vnitřní diferenciaci a především na literárním tvaru, nikoli pouze ideji a tématu, ale Šafaříkova stopa v hlubinách 20. století je více než patrná. A hlavně nám Šafařík ukázal, že slovanské věci jsou evropské a světové, hodnotné, že slovenský vědec může svým jazykem a významem přesáhnout do celé střední Evropy a dál, že jeho práce má národní, ale hlavně nadnárodní charakter a význam již svou podstatou. Ukázal, že hodnota Slovanů a jejich duchovních produktů nespočívá v tom, že se mechanicky přizpůsobili razantnějším sousedům, ale že byli schopni kulturní interakce a zachování vlastního habitu a že právě svými specifiky spoluvytvářeli a spoluvytvářejí ráz současné evropské civilizace a kultury, že tedy nejsou jakousi verbeží Evropy, jak se někdy rádo módně tvrdívá. V tomto dynamickém napětí, v této oscilaci mezi svým a cizím, mezi schopností udržet svoje a přijímat cizí tkví velikost Šafaříkova pojetí – moderněji řečeno – slovanských řečí a literatur, v jejich odlišnosti, ale současně spojitým, integrativním viděním.

Postupně od druhé poloviny 19. století se filologie stále více štěpila na jazykovědu a literární vědu: za pozitivismu a zvláště za moderny, kdy se objevují psychologické metody a celý proces je dovršen dominancí imanentních metod ve 20. století: lingvistika se přiklání k exaktnějším přístupům, nakonec ke statistice, matematice, teorii informace, kybernetice, počítačovým metodám, literární věda spíše k esejismu, psychologii, duchovědě: v rámci imanentních metod sice probíhá nové sblížování (poetický jazyk), ale současně nové dělení a štěpení a to trvá v podstatě dosud s výjimkou některých pokusů.

Dekonstrukce v provedení J. Derridy (1930–2004) a jeho následovníků a kritiků, zejména Ch. Norrisa (roč. 1947),³ rozrušila konvenční hodnotová měřítka a povzbudila návraty k libovolnosti a esejistické volnosti⁴ a nyní je tu snaha po „obnovení pořádku“: zní to hrozivě, ale jde jen o rámcovou restituci dohody, že psát literaturu a hodnotit ji má smysl a mělo by být společensky sankcionováno. Na úrovni vědeckého bádání tu tak velká propast není, v praxi však zůstává. Je zřejmé, že se obě části staré filologie již nikdy nespojí tak, jak tomu bylo v minulosti. Nevstoupíš dvakrát do téže řeky. Nicméně pokusy o novou konvergenci dnes sílí a možná také v souvislosti s posilováním diachronního přístupu, který se nám znovu vrací, se zvýšeným zájmem o novou podobu obecné historie i historie literární.

V rámci projektu Ruské akademie věd *Evoluce žánrů ruské literatury 17.–20. století* vyšel soubor studií *Hranice filologie* (Пределы филологии, 2008) ruského literárního historika a teoretika Alexandra Alexandroviče Korabljova, vedoucího Katedry teorie literatury a umělecké kultury na univerzitě v Doněcku, literárněvědném centru, o němž píše ve zvláštní studii.⁵ Sám je autorem knih *Мастер. Астральный роман* (1996–1997, Mistr. Astrální román), *Темные воды «Тихого Дона»* (*Temné vody Tichého Donu*), pojednání o tzv. Doněcké škole *Донецкая филологическая школа* (1997, 1999, 2000, 2006, 2007), monografie *Поэтика словесного творчества* (2001, Poetika literárního umění) a přehledů *Ars poetica A. С. Пушкина* (2007) a *Поэты и поэзия Бронзового века* (2007, Básníci a poezie Bronzového věku).

Kdybychom chtěli zúžit a schematizovat přínos nyní se složitě diferencující doněcké literárněvědné školy, řekli bychom, že u počátků byla koncepce tzv. celistvosti uměleckého díla, tedy koncepce holistická (целостность художественного произведения). Bylo to za časů velkého rozvoje sovětské literární vědy

³ Viz překlady J. Derridy, např. *Gramatológia*. Bratislava 1999. Týž: *Texty k dekonstrukci: práce z let 1967–1972*. Bratislava 1993. Týž: *Tradice vědy a skrývání smyslu: komentář k Huserlovu Původu geometrie*. Praha 2003. Viz také M. Ajvaz: *Znak a bytí: úvahy nad Derridovou gramatologií*. Praha 1994. Týž: *Znak, sebevědomí a čas: dvě studie o Derridově filosofii*. Praha 2007. Z. Kožmín: *Smysl dekonstrukce: derridovské průřezy*. Brno 1998. S. Sim: *Derrida a konec historie*. Praha 2001. J. Češka: *Falešná paměť literatury*. Praha 2009. M. Petříček: *Majestát zákona: Raymond Chandler a pozdní dekonstrukce*. Praha 2000. P. de Man: *Allegories of Reading.: Figural Language in Rousseau, Nietzsche, Rilke, and Proust*. New Haven 1979. Ch. Norris: *Deconstruction: Theory and Practice*. London 1991. Týž: *Derrida*. Cambridge 1987.

⁴ I. Pospíšil: *Literární věda na rozcestí. Hrst poznámek k minulosti, přítomnosti a budoucnosti*. HOST 1998/2, s. 79–83.

⁵ А. А. Кораблев: *Пределы филологии*. Министерство образования и науки Украины, Донецкий национальный университет, Российская Академия Наук, Сибирское отделение, Институт филологии, Издательство СО РАН, Новосибирск 2008.

60.–80. let 20. století, kdy se skutečnými badatelskými centry staly tzv. provinční univerzity nebo samostatné fakulty (Tartu, Doněck, Kaluga, Kemerovo, Novosibirsk, Daugavpils aj.), jež koncipovaly vlastní projekty (strukturalisticko-sémiotická bádání, syžetologie, holistické pojetí literárního artefaktu apod.). Korabljov tyto hranice překračuje do sfér, kde se literární věda rozplývá v jiných disciplínách a postupně ztrácí svou rigorózní, tj. tradičně racionalistickou podstatu.

Korabljov to hned v úvodní stati vyjadřuje tím, že filologie není jen věda, ale také láska. Již slovo filologie je důležité: Korabljov a jemu blízcí se vracejí k pojetí filologické celistvosti, ovšem u vědomí její diferencovanosti, k níž postupně docházelo během 150 let vývoje. Korabljov preferuje ontologické pojetí artefaktu, tedy to, co se v Rusku utvářelo z autochtonních i allochtonních kořenů souvisejících s fenomenologií vlastně od 10.–20. let minulého věku. Autor sem vkomponoval problémy tajemství a vědy o něm (тайноведение) a spoluúčasti badatele na díle (соучастие). Předmětem filologie by měla být i víra, tajemství, hádanka nebo záhada. Záhada anebo tajemství posunuje do kategorie poetiky; s tím lze souhlasit, pokud poetiku nepřestaneme chápat jako nauku o tvaru literárního artefaktu, tedy budeme zkoumat v podstatě to, co už říkali ruští formalisté, tj. působení tématu na tvar nebo tvarování tématu: jinak se ocitáme ve sféře vcit'ování, neurčité metafyziky, z níž by bylo třeba vytvořit samostatnou vědu, jinak zůstaneme v sféře dojmové esejistiky. Toho se obával jak M. Bachtin, tak zejména největší český estetický fenomenolog posledních desetiletí Z. Mathauser, jenž to přímo vyjadřoval generačním odporem k psychologii artefaktu.⁶

Je zřejmé, že Korabljovova koncepce, v níž pokračuje v pojednání *О религиозности и научности филологического знания* (O náboženskosti a vědeckosti filologického vědění), vychází z tradic ruského myšlení o literatuře v podstatě stříbrného věku, které inklinovalo k filozofičnosti náboženského směru a integrovalo se do studií o literatuře metafyzické struktury. V podstatě se opírá o přesvědčení, že náboženská nepodporuje tzv. vědeckost, jak se uvádí mj. ve statích S. Bočarova (pamatujeme si však i jiné statě tohoto teoretika), V. Nepomnjaščího a T. Kasatkinové (také její estetické koncepce se vyvíjely): mluví pak o tzv. religiózní (náboženské) filologii. Představa vychází z obecného přesvědčení, které sdílím, že věda není jednou provždy vytvořený koncept, ale koncept,

---

⁶ Viz naše recenze a pojednání Hlábka a vzopätie. Z. Mathauser: Metodologické meditace aneb Tajemství symbolu. Slovenské pohľady 1990, č. 6, s. 96–103; Nové práce Zdeňka Mathausera (Z. Mathauser: Estetické alternativy. Jazyk vědy a jazyk poezie. GRYPF, Praha 1994; Z. Mathauser: Mezi filosofií a poezií. FILOSOFIA, Praha 1995). Opera Slavica 1995, č. 3 (roč. V.), s. 58–59. Dále mimo jiné: Literatura a filozofie (Zdeněk Mathauser). Kolektivní monografie. Eds: Ivo Pospíšil, Jan Zouhar. Katedra filosofie, Ústav slavistiky FF MU, Brno 2008. Viz též I. Pospíšil: Zdroje vidění Zdeňka Mathausera. In: Literatura a filozofie (Zdeněk Mathauser). Kolektivní monografie. Eds: Ivo Pospíšil, Jan Zouhar. Katedra filosofie, Ústav slavistiky FF MU, Brno 2008, s. 131–141.

jenž musí počítat se sférou dosud nepoznaného, tj. tajemného, s oblastí víry a iracionality v tradičním slova smyslu: i pojetí racionálna se totiž vyvíjí. Přesto tu však jsou určité hranice, které – paradoxně – člověk cítí, nebo v něž věří (definice kruhem), jinak by se nemluvilo – při vši konvenčnosti – o racionalitě a iracionalitě. Na druhé straně je kategorie poznání přece jen širší a zná i jiné prostředky a postupy, které se tradičně a úzce chápané racionalitě vymykají. Korablev tu sumarizuje dosavadní koncepce, které se utvářely od sklonku 80. let minulého století (Doněck, Kemerovo), kde se již vážně hovořilo o možných transformacích filologie a razily se pojmy, překračující tradiční koncepty (литературоведение, критика филологического разума, художественность литературоведения, эстетика истории, историческая эстетика). Jindy (1994) V. V. Fjodorov formuje potebňovskou tezi o výjimečnosti filologie jako vnitřní formě biologie – zde se vrací stará mechanická formule F. Brunetièra v oblasti ještě tehdy oficiálně nevytvořené genologie. Podle Korabljova musí být filologie adekvátní podstatě „slova“: vůbec „slovo“ v širším významu než u A. Potebni zůstává i v jeho náboženském smyslu jako demiurgické logos podstatou ruského myšlení o jazyku, literatuře, filologii. Dokonce to formuluje tak, že „vědeckost je jen jednou z částí filologie spolu s uměleckostí a náboženskostí a všechny se mohou projevit v různém stupni a s různou dominantou.“⁷

Jádrem Korabljovovy výpovědi je to, že zatímco význam filologie pro společenské mocenské elity paradoxně upadá, význam jejího předmětu, tedy jazyka a textů stoupá: filologie se tedy stává klíčem ke všemu, a přesto se jí opovrhuje. Ještě radikálněji to vidí ve stati *Коžený путь* (Kožená cesta) s odvoláním na Puškinův epigraf v Kapitánské dcerce *Береги платье снову, а честь смолоду* (Chraň šaty, dokud jsou nové, a čest od mládí) jako protiklad vnějšího (šaty) a vnitřního (čest) – stejně jako slavná epizoda z thóry, kdy Hospodin odívá Adama a Evu. Korabljov vidí „koženou cestu“ spíše jako dětské stadium poznání slova a literatury – to se musí vrátit k původní tělesnosti. Zatímco za poslední etapou rozložení a destrukce bádání o literatuře pokládá dekonstrukci, novou etapou je smrt „kožené cesty“ a přímý dotek slova a literárního artefaktu – k tomu jistě vedou i náboženskost, tajemství a koneckonců i estetika smrti.

Korabljov mimo jiné pozvedá problém nové identity filologie a jejího nového pojetí: tímto tématem se v současnosti literární věda zabývá o něco víc než lingvistika rozvíjející různá paradigmata a jen výjimečně v některých postavách a oborech se vracejí k této otázce. Právě pocit nedostatečnosti tradiční filologie vede k rozmýšlení jejích hranic a k tomu, že najednou, na pozadí například areálových studií, o nichž Korablev nehovoří nebo jichž se dotýká jen nepřímo a okrajově, vidíme význam a jedinečnost filologie a dokonce její klíčovou úlohu, jak ji spatřil Korablev.

---

⁷ Korablev, s. 39.

V minulosti se zdálo, že lingvistika se před literární vědou uzavírá, že ji pokládá za neexaktní, esejistickou – a sama literární věda to jako by potvrzovala tím, že si libovala ve své „špinavosti“, jak se kdysi souhlasně vyjádřil znalec české literatury Oldřich Králík, tj. že její metody se s oblibou vypůjčovaly z různých jiných věd (v tom literární věda nebyla a není osamělou výjimkou): nyní se zdá, že naopak zaostává literární věda. Lingvistika se pohnula nejen k textu, ale přesouvá své těžiště za tradičně filologické hranice do oblastí, kde panuje etnolingvistika, resp. sociolingvistika: lingvisté již dávno přestali mít strach opustit hájemství uzavřeného textu.

Děje se to všude, na Slovensku se k tomu například v 90. letech minulého programově vyjádřil mj. sborník *Sociolingvistika a areálová lingvistika*.⁸ Jednak se tu polemizovalo s tehdy znovu nastupujícím purismem, jednak se ukazovalo na areálové a mediálním tlakem urychlované změny dialektové mapy Slovenska, i když se současně připouštělo, že dialekty se jen proměňují, aniž by ztrácely svůj jazykově formativní význam: v české situaci by se to dokazovalo asi mnohem tíže. Jednotliví autoři, mezi nimiž byli kromě editora Jana Pekarovičová, Ján Bosák, Ivor Ripka, Ján Horecký, Oľga Škvareninová, István Lanstyák, Mária Žiláková a další, ukázali na vztahy slovenštiny k maďarštině, srbštině, demonstrovali povahu slovensko-maďarského bilingvismu. Je zajímavé, že vztahy k češtině byly ponechány stranou, ale i zde se situace mění, ačkoli je to možná způsobeno i tím, že čeština je součástí slovenské jazykově kulturní tradice a většinou se tak chápe automaticky.⁹

Juraj Dolník to pregnantně vyjádřil na brněnské česko-slovenské konferenci jako součásti projektu OPVK v prosinci 2009: šlo o vztah k češtině, jenž slovenský lingvista – na rozdíl od svých národoveckých kolegů – označil za součást slovenské kultury a slovenského jazykového povědomí: čeština, a tedy i bohemismy v slovenštině, zůstává součástí kultury slovenského jazyka. V tomto případě již není třeba řešit jazykový purismus apod., je to danost. Následkem blízké příbuznosti, uvádí Dolník dále, u jistých výrazů se bohemismus chápe jako součást vlastního jazyka, která v komunikaci dobře funguje. Prestiž a sugesce reflektované jazykové kultury způsobily, že se běžní uživatelé chovají podle ní v duchu kulturního realismu.

Mezinárodní skupina lingvistů pracuje s pojmem „interkomprehenze“ ve smyslu vzájemné srozumitelnosti.¹⁰ Na materiálu pěti slovanských jazyků vypracovala metodiku a soustavu cvičení, jak se vzájemně pochopit, tj. jeden

⁸ Zost. Slavomír Ondrejovič. Veda, Bratislava 1996.

⁹ Viz M. Nábělková: Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu. Veda, Jazykovedný ústav Ľ. Štúra Bratislava – FF UK Praha 2008.

¹⁰ Karin Tafel/Rašid Durić/Radka Lammen/Anna Olshevska/Agatha Przyborowska-Stolz: Slavische Interkomprehension. Eine Einführung. Narr Studienbücher, Gunter Narr Verlag, Tübingen 2009.

mluví např. rusky, druhý rozumí a odpovídá ukrajinsky, další mluví česky a jiný mu rozumí a reaguje polsky apod. Jistěže pozice češtiny a slovenštiny se v tomto bude podobat spíše modelu chorvatština–srbština. Použitými jazyky jsou v tomto experimentu bosenština, chorvatština, srbština, černohorština, polština, čeština, ruština a ukrajinština. Lze snad jen namítnout, že podobnost mezi jednotlivými jazyky je někdy diametrálně odlišná a některé uvedené jazyky vlastně vznikly oddělením od původního společného standardu, jehož byly variantami. Jedna kapitolka se dokonce nazývá *Panslavischer Wortschatz*, tedy panslovanská, všeslovanská slovní zásoba (nejde ovšem o panslavismus jako ideologickou doktrínu), studuje se lexikologie, morfologie, syntax a slovtvorba a ovšem i „zrádná slova“ či „falešní přátelé“ (falsche Freunde), tedy nepříjemné interference. Jako bychom se náhle octli v 19. století, kdy vzdělaní Slované četli a rozuměli si ve všech slovanských jazycích. Naše české nebo slovenské prapraprababičky četly v originále polské „zamilované“ romány, jak dokládají osahané listy děl polských romantiků v našich knihovnách: ve 20. století je již nikdo nedržel v ruce, ani studenti polonistiky. Ve 20. století jsme byli jako studenti filologie varováni např. v případě ruštiny, že vycházejí z podobnosti a z odhadu významu lexikálních jednotek vede do slepé uličky: učte se rusky jako polynézsky, tedy jako absolutně cizímu jazyku nepodobnému mateřskému, jinak se nikdy tento jazyk nenaučíte, takové byly instrukce našich učitelů, kteří tak opravovali své diletuující předchůdce z doby po roce 1945. Nyní se tedy opět vracíme k přibližnosti a odhadu, ale nejsou to dvě cesty, jež by se vylučovaly: první zásada platí, když se chceme jazyk naučit dokonale ve všech jeho polohách, tedy foneticko-fonologické, suprasegmentární, nejen morfologické, syntaktické a lexikální, odhad vede k pasivní komunikaci, kdy cizímu jazyku rozumíme, ale odpovídáme vlastním jazykem; jde tedy primárně nikoli o plnohodnotnou komunikaci, ale o protiklad porozumění/neporozumění. Autoři vidí – značně mesianisticky – v tomto ohledu v slovanské komunitě vzor pro celou Evropu.

Jinde jsou ještě sofistickovanější a ve vztahu „Slované a Evropa“ radikálnější: mluví o evropskosti (europeicitě) Slavie, tedy Slovanů, a slavicítě Evropy v rámci kulturní a jazykově relativizující lingvistiky.¹¹ V úvodní partii editoři charakterizují smysl tohoto snažení tak, že kulturní prostředí východní a jižní Evropy (za východ ovšem v duchu osvědčených tradic studené války pokládají – obrazně řečeno – Aš a za Západ Vídeň) je připraveno stát se modelem budoucí Evropy transnacionální, polykulturní.¹² K tomu vede cesta přesahu jazykového

¹¹ Die Europäizität der Slawia oder die Slawizität Europas. Ein Beitrag der kultur- und sprachrelativistischen Linguistik. Herausgeben von Christian Voss und Alicja Nagórko. Verlag Otto Sagner, München – Berlin 2007.

¹² „Die programmatische Kernaussage dieses Bandes lautet – neben der Impulswirkung für eine stärker transregionale slawistische Forschung – daher so: Das Alltagsmilieu Ost – und Südeuropas bewahrt zum Teil noch heute den Zustand vor dem Eindringen der

bádání ke kultuře. Jako badatelský koncept svým způsobem vycházející vstříc snahám současné kulturologie, dialogu kultur a areálovým nebo filologicko-areálovým studiím je to úsilí pozoruhodné a může přinést plodné výsledky, i když jeho prognostický potenciál je nejasný a nejistý, neboť právě v podloží jazykově kulturním je řada faktorů právě opačných, nikoli globalizačních, ale parcializačních, snad i izolacionistických – z důvodů, které jsou spojeny s diachronií geopolitických areálů.

Některé studie ukazují i na odvrácené strany tohoto předpokládaného procesu, např. potvrzují všeobecně sdílenou ideu, že žijeme v skrytě autoritářské společnosti a jazyk to mimo veškerou pochybnost vyjadřuje.¹³ Jde zejména o tzv. vertikální či „vertikalitní“ termíny, které autorka zkoumá na srovnávací ploše srbsko-anglické (angl. mj. lower classes, high caste, he is under me, this elevates the lower classes, stratification, ladder, position, status, high place, high level, both of the food chain, under my thumb, under the Stars and Stripes, domination/dominance apod.). Jinde se zase správně poukazuje na pronikání mýtu do současného jazyka.¹⁴ Další studie vycházejí z hlavní teze a na konkrétním materiálu dokládají a rozpracovávají. To se týká například stati o „babylónské věži vilenské“, tedy jazyku Wilna/Vilny/Vilnius, kde bylo a do jisté míry zůstalo multijazykové a multikulturní prostředí polsko-ukrajinsko-bělorusko-německo-židovské (jiddiš), esperanta jako potenciálního jazyka tzv. východní Evropy nebo jazykově kulturního prostředí Balkánu (Bulharska).¹⁵ Další výstup je takřikajíc

---

ethnonationalen Ideologie. Als Folge der hybriden und synkretische Überlagerungen und Vennmischungen von Kulturen leben uns die Osteuropäer die neuen europäischen Ideale von Polykulturalität und Multinationalität in einer Selbstverständlichkeit vor, die in Deutschland angesichts des Schlagworts ‚Leitkultur‘ in weiter Ferne schienen. Die kulturellen und sprachlichen Niederschläge des traditionellen osteuropäischen Habitus der Koexistenz, die auf zuspürer sind können als Leitbild eines – auch international – multikulturellen Europa definiert werden.“ (Die Europäizität der Slawia oder die Slawizität Europas. Ein Beitrag der kultur- und sprachrelativistischen Linguistik. Herausgeben von Christian Voss und Alicja Nagórko. Verlag Otto Sagner, München – Berlin 2007, s. 9).

¹³ Viz Katarina G. Rasulić: Conceptualization of Development, Society, Power and Control by Means of Verticality Terms in Serbian and in English, cit. d., s. 49–73.

¹⁴ Angel G. Angelov: Ethnosemantics: Folk Etymological Myths and the Spread of Meaning. Cit. d. cit. d., s. 75–90.

¹⁵ David Frick: Turris Babel Vilnensis: Speaking, Writing, Ethnolinguistic Stereotyping, cit. d. s. 91–123. Jouko Lindstedt: Esperanto – an East European Contact Language? Cit. d., s. 125–134. Maxim I. Stamenov: The Nature and Place of Ottoman Turkish Pejorative Loan-Words in the Bulgarian Language and Culture. Cit. d., s. 135–149. Autoři přirozeně vycházejí z určité tradice, která se pozvolna utvářela od 60.–70. let 20. století, mj. A. Wierzbicka: Sematic Primitives. Frankfurt am Main 1972. Táž: Sematics: Primes and Universals. Oxford 1996. Táž: Understanding Cultures through Their Key

boční: v sféře lingvistiky se úporně potvrzuje, že rozdělení Evropy po roce 1945/48 bylo logické, vlastně správné a odpovídalo jazykovým a kulturním charakteristikám: pojmy jako East Europe (ve významu něčeho nevyhraněného, hodnotově nižšího, nevyvinutého), když se mluví o českém prostoru, a West Europe (ve významu něčeho vyššího nebo alespoň standardního, vysoce vyvinutého, kulturního), když se mluví například o Finsku, nebo činění zásadního rozdílu mezi pojmy Mitteleuropa a Ost-Mitteleuropa ukazují, že pokusy o tuto globalizaci a univerzalizaci mají partitivní, izolacionistické a delimitativní kořeny, neboť nepřihlížejí k diachronii těchto geopolitických areálů, k diachronii, jež obsahuje právě ony trvalejší, stabilnější, tedy jazykově kulturní archetypy, které přežily umělé politicko-ideologické rozdělení.¹⁶

Words. English, Russian, Polish, German and Japanese. Oxford 1997. Táž: English Meaning and Culture. Oxford 2006.

¹⁶ O problematice dnešní filologie viz také naše publikace, mimo jiné: Žánrová struktura a emblematická apokalyptického románu Jurije Bondareva Bermudský trojúhelník a souvislosti. *Slavica Litteraria*, X 5, 2002, s. 53–62. Jazyk literárního díla jako axiologický nástroj: román Jurije Bondareva Bermudský trojúhelník (K životnímu jubileu prof. Jána Doruly). In: *Život slova v dejinách a jazykových vzťahoch*. Na sedemdesiatiny profesora Jána Doruly. Slavistický kabinet SAV. Bratislava 2003, s. 265–278. Revitalizace v ruské a české literatuře: dvě cesty. In: *Revitalizácia kultúrnej tradície v literatúre*. Vedecký zborník. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Filozofická fakulta, Katedra slovenskej literatúry, Nitra 2009. Eds: Marta Kerul'ová, Silvia Lauková, s. 9–21. ISBN 978-80-8094-639-5. Přípraveno v rámci projektu GA AV ČR IAA901640802. Diachronní dimenze ruského literárního textu (Puškin–Bondarev–Grjagalov). In: K. Lepilová a kol.: *Text a kontext*. Brno 2008, s. 86–107. Znovu k problému diachronní hloubky literárního textu. In: *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Red.: Oľga Orgoňová. Filozofická fakulta Univerzita Komenského, Katedra slovenského jazyka, *Studia Academia Slovaca*, Bratislava 2011, s. 11–19. ISBN 978-80-223-2942-2. Základní okruhy filologické a literárněvědné metodologie a teorie (elementy, materiály, úvahy, pojetí, texty). Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická fakulta, Trnava 2010. ISBN 978-80-8105-191-3. 275 s. Новые измерения и трансценденции исследования литературы/языка и русские особенности. *Slavica Slovaca* 2010, č. 2, s. 170–177. ISSN 0037-6787.